

HARUN ÖĞMÜŞ'ÜN "DEVE Mİ, DOMUZ MU?"¹ ADLI MANZUM TARİHÎ TİYATROSU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mehdin ÇİFTÇİ
Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Edebiyatımızda Endülüs içerikli eserlerin son halkasını teşkil eden Deve mi Domuz mu? adındaki manzum tarihi tiyatro, Endülüs'te Emevi hilafetinin çöküp her ilin müstakil bir devlet haline geldiği Tavâif-i mülûk (Beylikler) dönemindeki emirlerden olan Mu'temid b. Abbâd'ın hayatını ve İspanyol tehdidine karşı Murâbit hükümdarı Yusuf b. Taşfin'den yardım istemesini işlemektedir. 16 sahne ve 37 sayfadan oluşan eser, aruz kalıplarıyla yazılmış olup olaylar tarihî verilere mu-tâbık olarak verilmiş, şahıs ve yer isimlerinin açıklamaları ve şiir vezinleri dipnot-larda belirtilmiştir. Eserdeki şiirlerin bir kısmı olayın kahramanlarına ait olup Türkçe tercümeleriyle verilmiş, az da olsa kahramanlara hayâlî şiirler de söyle-tilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Emeviler, Manzum Tiyatro, Mu'temid, Abbadiler, Yusuf b. Taşfin.

ABSTRACT

*An Evaluation on the Historical Play in Verse Called "Camel or Pig" by
Harun Ögmüş*

The historical play called "Camel or Pig?" which represents the last link of Andalusian literature is about the life of Mu'temid b. Abbad, one of the Emirs of the provinces formed as a result of the collapse of the Umayyad Caliphate of Andalusia and about how Mu'temid b. Abbad asked for help from the lord of Murabit, Yusuf b. Tashfin against the Spanish threat. This literature consists of 16 scenes and 37 pages and all events concur with history giving all names, places and poetry foots as a footnote. Some parts of poetry in literature belong to the heroes of events which let them to recite a poetry a little and these parts were given with Turkish translation.

Key words: Andalusia, Umayyad Caliphate, Play in verse, Mu'temid, Abbadids, Yusuf b. Tashfin.

GİRİŞ

Ayda bir yayınlanan Yüzakı dergisinde Haziran 2007-Ağustos 2008 tarihleri arasında tefrika edilen ve Harun Ögmüş'e ait olan "Deve mi Domuz mu?" adın-

¹ Harun Ögmüş, *Deve mi, Domuz mu? (Manzum Tarihî Tiyatro)*, Yüzakı Dergisi, Sayı 28-42 (Haziran 2007-Ağustos 2008), İstanbul.

daki manzum tarihî tiyatro, konusunu Endülüs'te Emevi hilafetinin çöküp her ilin müstakil bir devlet haline geldiği Tavâif-i mülûk (Beylikler) döneminden almaktadır. Bilindiği gibi bu devirde, beylikler feodal bir yapı arz ediyordu. Ortada halkın hayır ve refâhını isteyen, emniyet ve düzeni sağlayan bir devletten çok şahsî maslahatlarını gözeten, servet biriktirmeye, durumunu ve nüfûzunu güçlendirmeye çalışan liderler vardı. Halk, bu liderler nazarında vergi verme dışında hiçbir önem taşımıyordu. Emîrlar, topladıkları vergilerle gösterişli saraylar yapıyor ve hâkimiyet alanlarını genişletmek için ordu kuruyorlardı. Siyâsî hâkimiyet dâimâ kendi dindaşları olan rakip emîrlar aleyhine geliyordu. Emîrların dînî ve vatanî duyguları son derece zayıf, bencillik ve şahsî arzuları had safhada idi. Hattâ kendilerini Hristiyan kralların eşiğine atıp kardeşlerine karşı onlardan yardım istemekten bile kaçınmıyorlardı. İspanya'nın kuzeyindeki Katolik Kastilya Kralı, onlardan ağır vergiler alıyor ve onların elçilerine uşak muâmelesi yapıyordu. Müellifin tercümesiyle, o zamanki emîrlar hakkında:

*"Tek bilsinler ki menfaat var,
Bunlar haça canla kul olurlar!"*

diyen İbn Hazm (ö. 456/1064) ve bütün emîrlar dolaşıp siyasî birliği sağlamaları yönünde tavsiyelerde bulunan fakîh İbn Bâcî (ö. 474/1081) gibi istisnaları bir tarafa, dönemin fukahâsı da emîrların azgınlık ve zulmünü temize çıkaran bir ahlâkî seviyesizlik içindeydi. Onlar da mal toplamak ve nüfuzlarını arttırmak için emîrların saraylarında hizmet görüyorlardı. Dînî, siyâsî ve askerî durumları iç karartıcı olsa da emîrlar; âlim, edip ve şâirlerin koruyucusuydular. Bu hususta özellikle İşbîliye (Sevilla), Batalyevs (Badajoz) ve Meriye (Almeria) sarayları birbirleriyle yarışıyorlardı. Abbâdî emîri Mu'tedîd ve oğlu Mu'temid gibi emîrların kendileri de şâirdi. Âlim, edip ve şâirler durum ve şartlara göre şehirden şehire gezerlerdi. Hâkim olan iç savaş ve fitneye rağmen, bu dönemde ülkede yeni kütüphaneler de kurulmuştu. Emîrlar bu hususta da rekâbet içindeydiler. Kurtuba, hâlâ en zengin kütüphaneye sâhipti ve ilmî bakımdan başı çekmeye devam ediyordu. İkinci sırada İşbîliye geliyordu. Tavâif-i mülûk devrinde şiir ve edebiyâtın bu derece parlak oluşunun en önemli sebepleri arasında ibâha derecesinde geniş bir hürriyetin olması, şarabın haramlığı, kadının tesettürü gibi dînî kayıtlardan uzak kalınmasıdır. Edebiyat ve eğlence mahfillerinde şarap ve kadın bulunduruluyor, dînen yasak olan fiiller alenen yapılıyor. Eserin saz ve söz meclislerinde aksettirilmeye çalışıldığı gibi mûsikî de çok seviliyor, özellikle İşbîliye ve Tuleytula saraylarında mûsikîşinas kadınlar bulunduruluyordu. Bilhassa Mu'temid mûsikîye âşık olup, savaşa giderken bile berâberinde mûsikîşinaslar götürüyordu.

Harun Öğmüş'ün bu manzum tiyatrosu, o dönemdeki emîrlarların en büyüğü olan Abbâdîlerin emîri Mu'temid b. Abbâd'ın hayatını ve İspanyol tehdidine karşı Murâbit hükümdarı Yusuf b. Taşfin'den yardım istemesini işlemektedir. Eserin çok çarpıcı ve manidar olan adını müellife ilham eden Mu'temid'in bir sözüdür. Mu'temid, Kastilya Kralı Alfonso'ya karşı Yusuf b. Taşfin'den yardım

istemiş ancak oğlu karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Mu'temid: "Oğlum! Benim hakkımda aslâ Endülüs'ü küfür diyârına çevirdiğim, onu Hristiyanlara bıraktığım söylenmeyecek ve aslâ bana lânet edilmeyecektir. Deve gütmek domuz gütmekten iyidir" demiştir.

ESERİN ÖZELLİKLERİ

Aruz kalıplarıyla yazılan eserde olaylar tarihî verilere mutâbık olarak verilmiş olup şahıs ve yer isimlerinin açıklamaları ve şiir vezinleri dipnotlarda belirtilmiştir. Eserdeki şiirlerin bir kısmı olayın kahramanlarına ait olup kaynaklarda geçmektedir. Bu şiirler, asılları dipnotlarda verilmek suretiyle, Türkçe tercümeleleriyle verilmiştir. Az da olsa kahramanlara hayâlî şiirler de söylenmiştir. Aruz vezni kullanılmış olsa da dilin yalınlığı eseri sıkıcı kılmıyor, aksine kelimeler arasındaki ahenk metni oldukça akıcı hale getiriyor. Böylece okuyucu bu eseri okurken olağanüstü güzellikte bir şiir zevkiyle o dönemin tarihini adeta yaşayarak öğreniyor.

Eser, 16 sahne ve 37 sayfadan oluşmaktadır. Her sahnenin girişinde önce olayın geçtiği yıl ve yer, daha sonra sahnedeki diğer şahsiyetler hakkında tanıtıcı kısa bilgiler verilmiş, sonra olaya geçilmiştir. Eserde anlatılan olaylar, 466-488/1074-1095 yılları arasında Endülüs ve Murâbitların ülkesi Mağrip'te geçmektedir. Tiyatrodaki diyaloglar, özellikle İsbîliye emîri Mu'temid, ailesi, vezirleri, komutanları, onun meclisine devam eden şairler, Yusuf b. Taşfin gibi şahıslar arasında geçmektedir. Ancak, "Âlim, sanatkârları seven, şair ruhlu cömert bir emîr" olarak tanıtılan Mu'temid, hep başroldedir.

ESERİN MUHTEVASINDAN ÖRNEKLER

Yukarıdaki genel tanıtımdan sonra eserin manzum ve tarihî değerini daha iyi ortaya koymak için kısa açıklamalarla birlikte eserden bazı örnekler sunmak istiyoruz:

Mu'temid, sanat ve sanatkârlara son derece önem veren bir emîrdir. Farabî'nin rast peşreviyle başlayan ilk sahnede o, şiir ve musikinin önemini, sanat için özgür bir ortamın oluşturulması gerektiğini şöyle dile getirir:

Sağ olun, huzzârı ihyâ ettiniz,
Kendimizden geçmişiz çaldıkça siz!
Şi're meftûnuz gönülden, vâkıâ!
Cezb eden bir sihri vardır dâimâ!
Mûsikînin başkadır lâkin yeri,
Gevşetir a'sâbı, gûyâ bir perî!
Âdetâ yaktıkça şi'rin coşkusu,
Mûsikî serper o kızgın nâra su!
Aksidir her san'at iç dünyâmızın,
Hepsi bir ihsânıdır Mevlâ'mızın!
Gönlü onlardır derinden besleyen,
Rûhu her rengiyle dâim sūsleyen!
Amma hür bir bahçe bahşetmek gerek,
Tâ ki san'at gün görüp açsın çiçek!

Çevresindeki devlet ve sanat adamları da böyle bir ortamın zaten Mu'temid tarafından sağlandığını, eski Endülüs hilâfetinin kendisiyle canlanacağını düşünmektedirler.

Mu'temid'in en yakın adamı, gençlik arkadaşı ve baş veziri şair İbn Ammâr, şiir söyleme kabiliyeti de olan Mu'temid'in biricik eşi İtimad tarafından kısıtlanmaktadır. Bununla birlikte Mu'temid, eşinin bu kaprislerini büyük bir müsâma-hayla karşılar ve İbn Ammâr'ın değerini şöyle anlatarak eşini ikna etmeye çalışır:

*İbn-i Ammâr iyi bir şâirdir,
Diplomatlıkta da pek mâhirdir!
Tutacaksan şuarâ zûmresini,
Hoş görüp çekmelisin kaprisini!
Büyük olmak bunu îcâb eyler,
Böyle davranmalı dâim beyler!
Olur olmaz şey için harcarsam,
Kalmaz ülkemde mahâretli adam!
Üstelik bahsi edilmekte olan,
Diplomatlıkta dehâ bir insan!
Katoliklerle olan dertlere,
İbn-i Ammâr oluyor tek çâre!
Şânı tüm yurda yayılmış gidiyor,
Onu Alfonso da takdîr ediyor!*

Bu arada Mu'temid, yarımada'daki Müslüman emîrlerin en büyüğü olarak Mürsiye şehrinin bazı ileri gelenlerinden, şehirlerinin ülkesine ilhak edilmesi yönünde öteden beri davet almaktadır. Esasen bu yönde birkaç teşebbüste de bulunmuş fakat başarılı olamamıştır. Bu işe kat'î bir netice vermek üzere maharetiyle bilinen baş veziri İbn Ammâr'ı görevlendirir. İbn Ammâr, ittifak kurduğu İbn Reşîk ile birlikte Mürsiye'yi ele geçirir. Ne var ki emîrinden oldukça uzak mesafede olan bu şehirde müstakil bir emîr olma hayaline kapılır ve tabiatıyla Mu'temid'le arası açılır. Ancak İbn Ammâr'ın hayali çok çabuk sona erer. Çünkü İbn Reşîk, İbn Ammâr'ın çevredeki araziye teftişe çıktığı bir gün şehrin kapılarını onun yüzüne kapatır. Bunun üzerine İbn Ammâr kaçarak önce Kastilya kralı Alfonso'ya sığınır, sonra da Sarakusta (Saragossa)'daki Beni Hûd'un hizmetine girer. Çok maceraperest olan İbn Ammâr, hayatının bu safhasında da Şakura şehrini, yeni efendisi İbn Hûd adına ele geçirmeye kalkışır. Ancak kalenin müdâfii kurnazca bir tedbirle İbn Ammâr ve ileri gelen adamlarını kale içine alarak tutuklar ve durumu Mu'temid'e bildirir. Bu arada, en sevdiği adamının ihanetine uğradıktan sonra Kastilya Kralı Alfonso ile de arası açılmış ve ülkesi yağmalanmış olan Mu'temid, tamamen yıkılmış bir vaziyettedir ve eski neşesi kalmamıştır. Eserde bu durum Mu'temid'in ağzından şöyle anlatılır:

*Ne söz eğlendiriyor gönlü ne saz!
Neylesem almıyorum artık haz!
Savmıyor derdimi içsem bâde!
Zirve yapmakta baş ağrım sâde!*

Böyle bir halde iken çok büyük bir hınç duyduğu İbn Ammâr'ın yakalanması Mu'temid'i sevindirir ve onu Şakura emîrinden almak için hiçbir fedakârlıktan

kaçınmaz. Oğlu Yezid'in başında bulunduğu bir heyet göndererek İbn Ammâr'ı zincire vurulmuş bir halde önce Kurtuba'ya sonra da İſbîliye'ye getirtir ve halka teşhir eder. İkbâl içerisinde geçen bir ömürden sonra yaşamakta olduğu esaret ve eski efendisinden gördüğü bu hakaret İbn Ammâr'a çok ağır gelmektedir. Yine de gençlik günlerindeki dostluklarını hatırlatarak affedilmesini istemekten geri durmamakta, zaman zaman bu yolda şiirler yazarak Mu'temid'e göndermektedir. Müellif tarafından Türkçeleştirilen bir şiiri, -eserde tercih edilen sade dilin aksine bazı ağdalı ifadeler ihtiva etse de- tercemeden ziyade telifi andıracak kadar güzeldir. Anlam bütünlüğünü dikkate alarak bu şiirin tamamını veriyoruz:

*Eğer affeylemek istersen elbet af şiârındır,
Ceza vermek dilerse, kim olur mânî? Karârındır!
Sehâvet bende-i zârın, semâhat tavr-ı hem-vârın,
Mürüvvet dâimâ kârın, şecâat hem süvârındır!
Mutîm canla, çıksın katlimin fermânı tek senden,
Fedâ olsun senin uğrunda kellem, bir nisârındır!
Ve lâkin dökme kânım ellerin ta'nıyla, rahmeyle!
Nedâmet çekme âhir, bâis-i âh u nizârındır!
Şelep şehrinde hem-dem olduğun yârânı yâd eyle!
Ki benden her ne denli olsa mücrim eski yârindir!*

Sanata ve sanatkârlara çok düşkün olan Mu'temid, sonunda rikkate geleerek İbn Ammâr'ı bağışlamaya meyleder. Ne var ki başta Mu'temid'in yeni vezîri İbn Zeydûn olmak üzere İbn Ammâr aleyhinde olanlar bu eğilimi öğrenince, İbn Ammâr'ın hattıyla yazılmış olan ve onun Mürsiye'de iken Benî Abbâd ve Mu'temid'in eşi İ'timâd hakkında söylediği hicviyeleri Mu'temid'e gösterirler. Neticede bunlara tahammül edemeyen Mu'temid, 477/1085 yılında eski veziri ve has nedîmi İbn Ammâr'ı Kastilya Kralı Alfonso'nun hediye ettiğı bir baltayla bizzat katleder.

Bu arada yarımadanın kuzeyine hükmeden Katolik Kastilya Kralı Alfonso gücünü iyice arttırmış, Müslümanlara ait şehirlerin en önemlilerinden biri olan Tuleytula'yı (Toledo) ele geçirmiş ve Mu'temid'e de ülkesini teslim etmesi için Yahudi asıllı birini elçi olarak göndermiştir. Elçi, ya diplomatik kuralları çok iyi bilmediğinden ya da Alfonso'dan özel bir talimat almış olduğu için Mu'temid'e küstahça sözler söyler. Bunun üzerine Mu'temid kendisine hâkim olamayarak elçiyi idam ettirir. Artık Hristiyanlarla bir sulh yapma imkânı neredeyse kalmamıştır. Bu sebeple Mu'temid Kuzey Afrika'da büyük bir imparatorluk kurmuş olan Murâbit lideri Yusuf b. Taşfin'den yardım isteme kararını alır. Buna rağmen Berberî asıllı olan Murâbitların Endülüs'e gelmeleri durumunda bir daha gitmeyeceklerinden endişe eden bazı devlet adamları ve özellikle Şehzade Reşid bu karara direnmektedir. Ancak Mu'temid, "Deve gütmek domuz gütmekten hayırlıdır" anlamındaki الخنازير خير من رعي الجمال sözü tarihî sözünü söyler. Eserde bu söz, manzum bir şekilde şöyle ifade edilir:

*Bu garip yurda Yusuf gelmese Alfonso gelir,
Müslümanlar gâvur ellerde kalır hor ve hakir!*

*Bir gücün yurdumu işgâli muhakkaksa eğer,
Müslüman olsun o güç bâri behey gâfiller!
Müslüman hükümünü tercîh ederim kâfire ben,
Deve gütmek iyi elbette domuz gütmekten!*

Böylece adamlarını ikna eden Mu'temid, Endülüs'teki bütün Müslüman emîrliklere elçiler göndererek eski hilâfet merkezi Kurtuba'da büyük bir kongre toplanması için önayak olur. Bu kongrede, muhâlif bazı emîrlere rağmen, Murâbitlardan yardım istenmesi büyük bir çoğunlukla karara bağlanır ve Mu'temid'in veziri İbn Zeydun'un riyasetinde bir heyet Murâbit hükümdarı Yusuf b. Taşfin'e gönderilir.

Dindar bir hükümdar olan Yusuf b. Taşfin, durumu adamlarıyla da görüş-tükten sonra Endülüs'e geçer ve başta Mu'temid olmak üzere Endülüs emîrle-rinin de katkısıyla Zellâka denilen mevkide 479/1086 tarihinde Kastilyalıları büyük bir bozguna uğratar. Eserde onun zaferden sonraki hâlet-i rûhiyesi şöyle dile getirilir:

*Bildirin âlem-i İslâm'a, yazın:
Çoğu imhâsı nasıl oldu azın?
Gececekken nice yükseldi Boğaz?
Hakk'a bizler nasıl ettikti niyaz:
Rabbimiz! Hayr ise yol ver gidelim!
Şerse derhal dönüp avdet edelim!
O zaman, dindi de birden deryâ!
Kıldı meltemleri ihsan Mevlâ!
Küfre ürküntü verip köslerimiz,
Hakk'ın izniyle zafer bulduk biz!*

Yusuf b. Taşfin, Endülüs emîrlerine aralarında birliği sağlamaları yönünde tavsiyelerde bulunduktan sonra ülkesine döner. İki yıl sonra Endülüs'ün doğu taraflarında Müslümanlar için tehdit oluşturan Lebit kalesini almak için de yar-dımcı olur. Ne var ki Endülüs emîrleri, aralarındaki ihtilaflara bir türlü son ve-remezler. Bu durum ise dört asırdır Müslüman hâkimiyetinde olan Endülüs top-raklarının elden çıkmasına ve belki Kuzey Afrika'nın da tehdit altına girmesine sebep olabilecektir. Bu stratejik durumları değerlendiren Yusuf b. Taşfin, İmam Gazzalî'nin de içinde bulunduğu Meşrik ve Mağrip ulemâsından fetva alarak za-ten cazibesine kapılmış olduğu Endülüs'ü ülkesine ilhak eder ve emîrlerini Ku-zey Afrika'ya sürgüne gönderir.

Mu'temid b. Abbâd da ailesiyle birlikte Merâkeş'in güneyinde Atlas Dağla-rı'nın eteklerinde bulunan Ağmat kasabasına sürgün edilmiştir. Burada dört yıl acı bir esaret hayatı yaşadktan sonra vefat eden Mu'temid, ikbal devrinde söy-lediği zevk ü safâ şiirlerinden sonra asıl olarak bu bahtsız günlerinde yazmış olduğu mersiyelerle edebiyat tarihine geçer. Onun yazmış olduğu bu ağıtlara telmîhen müellif aşağıdaki şiirle eserine son verir:

*Hakâret etmesin ey yolcu böyle her nazarın!
Değerli hârî da bir gül kadar bu gülzârın.
Çıkıp gezinmeye üstünde yok mudur ârin?
Mezândır bu yığın eski bir hükümdârın!*

*Musâhibiydi onun dâimâ kılıç ve kalem,
Verirdi hakkını meydan ve mahfilin her dem!
Kalem de etsin onunçün kılıç kadar mâtem,
Mezârıdır bu yığın eski bir hükümdârın!*

*Gazâya gîtse yiğit, bezme gelse şâirdi,
Hüdâ bilir ki bütün işlerinde mâhirdi,
Ecel gelip o dahî kabre âkıbet girdi,
Mezârıdır bu yığın eski bir hükümdârın!*

*Uzun zaman edip icrâ-yı saltanat şanla,
Murâdî üzre safâ sürdürd dost ve yâranla,
Felek sonunda bilinmez ki hangî iz'anla,
Ne varsa aldı elinden o şanlı hünkârın!*

*Cihan karardı bütün, başka bir cihân oldu,
O eski debdebeler şimdi bir yalan oldu,
Ziyâi âlem için pek büyük ziyân oldu,
Mezârı oldu bu çöller o şanlı hünkârın!*

*Bu mâcerâya ağıt yaktı ölmeden bizzât!
Bilinsin istedi yoktur bu köhne handa sebât!
Görölsün işte nedir saltanat, nedir dârât?
Mezârıdır bu yığın eski bir hükümdârın!*

SONUÇ

Deve mi Domuz mu? edebiyâtımızda Abdülhak Hâmit Tarhan'la başlayıp Muallim Nâcî ve Yahyâ Kemâl Beyatlı ile devâm eden Endülüs içerikli eserlerin son halkasını teşkil etmektedir. Hâmit'in Endülüs'le alakalı manzum-mensur karışık beş tiyatro eseri vardır. Bunların arasında en çok tanınan ve sevileni, içinde meşhur Makber şarkısının sözleri de bulunan *Tarık*'tır. Muallim Naci'nin ise Gırnata'nın teslim edilmemesi için büyük mücadeleler veren Musa b. Ebi'l-Gassan'ın kahramanlıklarını işleyen bir manzumesi vardır. Yahyâ Kemâl'in – tâ-rihle alâkalı olmasa da – *Endülüs*'te *Raks* adındaki şiiri meşhurdur ve bestelenmiştir.

Müellif, bu manzum eserini yazarken özellikle Muhammed Abdullah İnan'ın altı ciltlik *Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs* ve Mehmed Zihnî Efendi'nin *Meşâhiru'n-Nisa* adlı eserleri ile TDV İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden faydalanmıştır.

Bizce Endülüs tarihini manzum olarak ele alan bu eserin tek kusuru, bir derginin on beş farklı sayısında yayımlanmış olmasıdır. Çünkü bir çırpıda okunması gereken bir eseri, okuyucunun bu kadar farklı sayıda takip etmesi çok zordur. Bu yazımız, eserin bir bütün olarak yayınlanmasına vesile olursa bu da bizim için övünç kaynağı olur.